

milyen anyagi támogatásban nem részesülnek, nincs lehetőségük kereset-kiegészítésre, sokan ezért adják fel egyetemi tanulmányaikat. További nehézség, hogy nem léteznek „női pályák”, és még alulreprezentáltak az ún. nem tradicionális foglalkozási területeken. Különösen alacsony a női részvétel a közgazdasági, külkereskedelmi és mérnöki karokon. Bekerülniük és bennmaradniuk a felsőoktatásban éppoly nehéz. A társadalmi sztereotípiák, a klasszikus női szerepfelfogás további gátló faktor. A fejekben a diplomás nő még mindig inkább szégyellnivaló, mint dicsőséges.

Sürgető igény mutatkozik a női hallgatók anyagi-erkölcsi támogatására mindegyik vizsgált országban. Ilyen kezdeményezésnek számítanak például a kifejezetten női hallgatóknak indított kurzusok, amelyek az AIDS elleni küzdelemben és a felvilágosító munkában tölthetnek be fontos szerepet a diploma megszerzése után, vagy az anyagilag támogatott PhD-tanfolyamok.

A kutatás tömör konklúziója, hogy óriási szükség van arra, hogy társadalmi szinten elfogadottak legyenek a nők továbbtanulását bátorító kezdeményezések, programok.

A tanulmány a magyar olvasó számára tanulságos és hiánypótló, hiszen Afrika jelenlegi oktatási helyzetét eddig más forrásból nem ismerhette meg. A fejlődő országok nemek közötti egyenlőtlenségét feltáró adatok mellett képet kapunk az egyenlőség megteremtésének lehetőségeiről, a felsőoktatásban használt intervenciósmódszerekről, azokról a programokról, melyek elősegítik a nagyobb női részvételt a tudomány és a technika világában.

(Louise Morley: Gender Equity in Commonwealth Higher Education: An Examination of Sustainable Interventions in Selected Commonwealth Universities. [OFID Researching the Issues, 59]. London: Falmer Press, 2006. 149 p.)

Gergelyné Busa Ildikó & Bencze Zoltánné

EGY PARADOXON LOGIKÁJA, AVAGY A „FÉRFIAS” TUDÁS A FEMINIZMUSBAN

A Nancy Lesko szerkesztette kötet, amely a Sage kiadásában – a férfikutatás-sorozat darabjaként – *Masculinities at School* címmel került a polcokra, klasszikusan az iskolaimilió-kutatók körébe sorolható. Négy fejezetben az alap- és középfokú diákok életközösségeinek témaorientált s átfogó tanulmányai helyezik el a témát a feminizmus, gender, technikai fejlődés és intézményi szocializáció keretében.

A könyvet olvasván felmerülhet az olvasóban a kérdés: Hogyan kerül a nemiség témája mint kutatási irányvonal az iskolák falain belültre? Ráadásul az eddig elfogadottnak vélt, bár ambivalensen kezelt biológiai tárgyalásmód megkerülésével? Az előbbi két mondat, úgy vélem, önmagában is magyarázatra szorul. A maskulinitás problematikája a feminizmussal kialakított szoros kapcsolaton, kölcsönhatásaik elméletileg megalapozott létezésén alapul.

Történetileg a 19. századi emancipációs mozgalmak mentén kialakuló feminizmus első hullámát, a „liberális” feminizmust az ember fogalmának nembeli, egyetemes tételezése hatotta át. Így értelemszerűen nem kívánt más, mint jogegyenlőséget a gyakorlatban. A nőmozgalom legmarkánsabb eredménye a választójog megszerzése volt. Gyakorlatilag sokan egyetértenek ma is azzal az állásponttal, hogy a politikai jogok kiterjesztése és későbbiekben a karrier, tanulás, valamint a munka világának megnyitása (gazdasági lehetőség) megvalósította a nők esélyegyenlőségét. A feminizmus elérte célját, minden további legitimitási törekvése egyfajta kibicsaklás a közgondolkodásban.

Mindez első ránézésre természetes. S talán itt meg is állhatnánk: tudniillik a „természetes” mint konstrukció a gondolkodó ember számára biológiai értelmű „faktum”-hoz vezet. A feminizmus első hullámának képviselői ezt még nem tagadták. Ők egy olyan gondolkodásmód reprezentánsai, akik önmeghatározásukat a szemb állásra helyezték azzal, hogy magukat a férfiakal vetették össze, s az ebből feltárt különbségeket egy univerzális kategória irányában kívánták megszüntetni. A 20. század második felében kialakuló második feminista hullám gondolatisága még ugyanebből a biológiai különbözőségekből in-

dul ki, ám más területre érkezik. Konkrétan a társadalmi nemek létezését és normateremtő működését vallja. Beauvoir szavaival: „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik”. Nevelés, intézmények, szokások, habitusok kialakítása révén jön tehát létre, úgyhogy minden lány-/fiúgyermek kész környezeti feltételrendszerbe kerül, s minden ami ezek után történik, e feltételrendszer kontrollja alatt mehet végbe. Ennek a történelmileg kialakult szimbolikus hatalmi rendszernek adta Bourdieu találóan a „férfiuralom” nevet.

Azzal, hogy a feministák és szimpatizánsaik a hatvanas évektől kezdődően pár évtized alatt kidolgozták a szex és a gender megkülönböztetésének elméleti alapjait és diskurzusmódjának gyakorlati cselekvésprogramját, új lendületet kapott a feminista mozgalom is. A társadalmi nem – gender – nem természeti, hanem társadalmi kategória. Nemi szerepeinket nem örököljük, hanem kapjuk és eltanuljuk. Ebben a felfogásban ugyan nem kapunk választ az ember nemiségének biológiai és társadalmi különbségére, illetve azonoságára, azaz az alapkérdés nyitva marad, de válasz helyett a társadalmi nemek szemlélete új teret hoz létre, amelyen belülre kerül és diverzifikálódik a korábban alapítéletelt kérdés. Így a biológiai nemek is társadalmi konstrukciók, mivel tükörben kerülnek majdan dekonstrukcióra. Igaz, ez már a feminizmus jelenlegi harmadik hullámához vezet, s egyfajta határkérdés is a feminista elméleten belül. A nemek megszüntetésével tudniillik a férfi–női ellentételezés híján a feminizmus végképp megszakíthatná a kapcsolatot saját gyökereivel. Jelenleg e kérdésben eltérőek az álláspontok, viszont a maskulinitás témájának illesztése a feminizmusba, majd részleges önállósodása kutatási diszciplínaként a feminista elméletek közti igazságtétel nélkül is felvázolható.

Még a második hullám radikális feminista képviselői dolgozták ki azt a felfogást, ami a nőket nem a férfiakhoz méri, hanem a férfiakkal szemben *másik*-ként, viszonyfoglalomként határozza meg. A férfaktól eltérő tulajdonságok és sajátosságok kidolgozása, kísérletek, illetve kudarcok vezettek el azokhoz a gyakorlati programokhoz, amelyek mentén elsősorban az USA-ban, de Nyugat-Európában és átszivárgások útján Kelet-Európában is megerősödtek a nők pozíciói. Gazdasági térhódításuk a munka világában kétségbevonhatatlan. Képzettségük,

iskolázottságuk komoly versenyhelyzetet eredményez a nemek között a munkaerőpiacokon, viszont messze nem éri el gazdasági részesedésüket, ami az esélyegyenlőtlenség témáit rajzolja újra. Részben a részvétel nem szándékolt következményeként a magánélet terei is átfomlálódnak, a fennálló nemi szerepnormák ütközései mindennapossá válnak, új társadalmi jelenségeket hívnak életre. Élettársi kapcsolatok, nukleáris családok, egyedülálló szülők és hiányos családban felnövő gyermekek, szinglik, abortusz, fogamzásszabályozás, szépségipar, népesedési problémák stb., s akkor olyan általános, a feltételrendszerben bekövetkezett változásokat még nem is nem érintettünk, mint például a globalizációval együtt járó információrobbanás, világháló, nemzetfogalom, területi változások, kulturális minták versenye, gyorsulás visszahatásai az egyénekre, férfiakra és nőkre.

A gondolati áramlatok, a politikai és gazdasági folyamatok kölcsönhatásai vezethettek el oda is, hogy a gender érvényre juthatott az akadémikus tudás falain belül. „Míg a hatvanas években a feministák csak a peremről tudták befolyásolni a hegemónikus (akadémiai vagy közéleti) férfidiskurzust, a hetvenes évek elején elkezdődött az átmenet a társadalmi mozgalomból a kutatási, az akadémiai területek felé, az intézményesülés azonban lassú, fokozatos. Több évtizedes legitimizációs harc kezdődött ezzel: definiálni kellett a diszciplína tárgyát, bizonyítani annak tudományos módszereit és státusát, de az akadémiai környezet szkepticizmussal fogadta, túl erősnek látta a köteléket a nőmozgalmak és az akadémiai tárgy között.”

Kezdetben a genderen belüli férfikutatások is a másság és a társadalmi problémák köré szerveződtek: heteroszexualitás és homoszexualitás, színes bőrű, vallási etnikai csoportok, elvált apák és más módon kirekesztettnek tartott férficsoportok. Az ismeretek bővülésével és a konkrét nemre irányuló történeti kutatásokkal sikerült feltárni, hogy a maskulinitás történetileg többször is került válságba, és a társadalom ún. férfi mintaképe gyakorlatilag egy és oszthatatlan ideált takar követendő normaként – nemcsak a nőknek, hanem a férfiaknak is. A nemi szerepek természet adta felfogásával a normákon belül gyakorlatilag öntudatlanul és tehetetlenül újratermeljük azokat a társadalmi problémákat, amelyek a merev nemi

szerepelvárásokra alapozódnak. Így „az emberi normaként kezelt, generikus értelemben vett férfi hagyományos tudományos kutatása – miközben látszólag a férfiakkal foglalkozik – valójában szisztematikusan kizárja a vizsgálat horizontjából mindazt, ami a férfiban mint olyanban egyedinek tekinthető... A férfikutatások a sajátos és változó társadalmi-történelmi-kulturális formációkként fölfogott maskulinitások és férfitapasztalások kutatására irányulnak. Az ilyen kutatások a maskulinitásokat – a feminítasokhoz hasonlóan – vizsgálati tárgyként fogják föl, ahelyett, hogy azokat az univerzális normák szintjére emelnék” – definiálja H. Brod 1978-ban a férfikutatásokat.

A férfikutatások tematikája részben már a kezdetekben megfogalmazódott, részben kibővült az ezredfordulóra. Történelmi kutatásokkal, a hatalmi létezés kulturális stigmáinak feltérképezésével, mint amilyen a nemzeti sport, az identitáskonstrukciók kutatásával, iskolázással, szocializációs folyamatokra koncentrálással stb. Ez utóbbi témakörben megvalósult kutatásokat tartalmaz tanulmánykötetünk. A szerkesztő nem óhajt számunkra komprehenzív áttekintést adni. Azt akarja bemutatni, mennyire lehet közel jutni a maskulinitás termelődésének kérdéséhez az oktatás szférájában. Azt kell hogy mondjuk, a maskulinitás mint témalehetőség rengeteg kategóriában megjelenik: menedzsment, tantárgyak, intézményi értékelés és rituálék, követés és hiba, kulturális mintázatok, szerzőség, tudásdefiniáció, stílus, ok-okozati racionalitás, fegyelem, etnicitás, a jó tanítás meghatározása, beszédmintázatok, erőszak és zaklatás, heteroszexualitás és homofóbia, sport és egyéb iskolán kívüli tevékenységek, tér- és időhasználati különbségek. A lista természetesen nem teljes, nem tartalmazza például a nyelv és a maskulinitás viszonyát, amivel érzékeltetni lehet például a multilingvális társadalom és az egynyelvű oktatás világában való elhelyezkedést és létezését. Mindezek ellenére jól érzékelteti azt, hogyan az iskolák maskulinizálnak (masculinizing institutions), illetve ahogyan a maskulinitás kifejeződik az iskolai aspektusokban.

A továbbiakban a kötet fejezeteiből emelek ki néhány tanulmányt az érdeklődés felkeltésére. Az első részben *James R. Ring (The Problem[s] of Men in Early Education)* problematizálja a férfi

mint nem kérdését. Már a címben utal rá a szerző, hogy írásának nem általában a férfi „a” problémája, hanem az a nemmel kapcsolatos problémákról szó. Az iskolai rituálékban és a tanításban ilyen az érintés, a ruházat, a tanárok egymáshoz, oktatáshoz való viszonya. Elfogadott nézet, hogy a férfi tanárok jobban képesek problémákat felvetni a diákoknak a saját tudásterületükön, míg a női tanárok kevésbé képesek saját diszciplinájuk körülhatárolására. Ezzel szemben ha a diszciplinát mint önszabályozási folyamatot tételezzük, akkor a tanításban az válik fontossá (értsd: a definiálás, körülhatárolás maskulin sajátosság). Másik kérdése a tanulmányban a tanár neme és a nevelt gyermek kora és neme: kisiskolások esetében problematikus lehet a férfi nevelő. Mivel az életkori sajátosságoknak megfelelő bánásmód (pl. érzelmi odafordulás, meghallgatás, gyakori érintések) ellentétesek a már berögzült normákkal, a férfi tanárok ilyen irányú viselkedése határokat is sérthet.

A második fejezetben *L. Mandel és C. Shakeshaft (Heterosexism in Middle Schools)* középiskolai heteroszexuálisok identitását vizsgálta, és ennek alapján megállapítja: a lányok sokféle feminin módot alakítanak ki, míg a fiúk a férfiaságnak csak egy ún. „kitüntetett verzióját”. Ez rendszerint magas státusú, és azon az axiómán alapul, hogy uralkodni kell a lányok és a nem maskulin fiúk felett. A kutatók javaslatokat fogalmaznak meg azon iskolák számára, amelyek elfogadják, hogy az iskola hatékonysága a szociális változásokban mintaértékkel szerepel. Mindenekelőtt bővíteni lehet a nemek magukról és egymásról szóló ismereteit. Másik szükséges eljárás a tanárok és diákok hite, hogy hozzáállásuk változhat még olyan kérdésben is, mint például, hogy mit gondolnak arról, mit jelent férfinak és nőnek lenni. A fiúk szexuális indíttatású agresszióját nem kifejleszteni kell, hanem tanulmányozni. Kérdés, az iskola kellőképpen felkészít-e a lányokat arra, hogyan álljanak ellent a férfiak agressziójának egy férfikultúrában. S felkészít-e a fiúkat a rezisztenciára a versennyel szemben – tudva: a „férfitas” jelző tartalmában nem zárja ki az érzések kifejezésének képességét.

A harmadik fejezetről kiemelésre kerülő *M. J. Shank (Striving for Educational Rigor: Acceptance of Masculine Privilege)* tanulmánya a fegyelmző oktatás történelmi kritikája. Az elemzés szoros

kapcsolatot talál a szigor és a tanítás objektív és mérhető megközelítései között. Mivel a humán interakciókat elsődlegesen a szigor nem befolyásolja, az iskolai fegyelmi légkör a tradicionális, értékelő típusú oktatás utolsó bástyájának tekinthető. A tanulmány fegyelmi definíciókat sorakoztat fel. Úgy véli, hogy az elv legitimitása a nyugati filozófiából eredeztethető, ahol az autonóm racionális ember partikularitásától – s egyben fizikai valóságától – leválasztva jelenik meg. E létmódban képes túlélni a változásokat. A fegyelmezettség az iskolában „technikai racionalitás”. A személyt részletességre, pontosságra, merevségre, nehézség türéseire, fókuszálásra készíteti; e képességeket fejleszti. Megtudhatjuk, egy, a szigor elemeinek alkalmazásával 1983-ban indult iskolakísérlet visszatért a „kauzalitás” kereti közé. Olyan iskolát tételeztek, amely „ideális célokból épít képet”, ám egyéni tanulmányi rendet s időt biztosít a diákoknak az elsajátításra. Az eredetileg induló tizenkét intézmény mára több ezer iskolát felölelő hálózáttá nőtte ki magát.

A záró fejezetben átfogó tanulmányok kísérlik meg a maskulinitást elhelyezni a feminizmus, gender főprogramok – erőszakprevenció, esélyegyenlőség – és technikai fejlődés kereteiben.

A köteten belül *L. Yates (The „Facts of the Case”: Gender Equity for Boys As a Public Policy Issue)* néhány aspektusát vázolja a fiúk és a maskulinitás kutatási kérdéssé válásának. Kifejti, hogy az USA-ban népszerűvé vált a nézet, miszerint a fiúk „kiesnek a látókörből”, tehát szükséges, hogy az a politika, amit eddig sikeresen használtak a lányokra, a fiúkra is elkészüljön. A tanulmány arról szól, hogy a politikai aktorok működése közben a lányokra figyelve az elmúlt évtizedekben érvényt szereztek az esélyegyenlőségnek. Viszont mintegy többlettudásként megjelent s egyre inkább kifejezést nyert a maskulinitás dominanciája. A kérdéskör tovább problematizálódott, tudniillik nem a lányok háttérbe szorításáról van szó, hanem a továbblépéshez hiányoznak a fiúkra irányuló kutatások. A szerző szerint az egyenlőség pusztá tények halmaza marad mindaddig, amíg csak részek (pl. lemorzsolódás, oktatási kiemelés) adatait nézzük. Ezeket az egyszeri relatív eredményeket úgy tudjuk meghaladni, ha figyelmünket folyamatokra irányítjuk. Azokat a kérdéseket, amelyek osztály vagy ráció alapúak, másképp fogjuk látni, ha a szociális viszonylat

– gender által felkínált – egységes szemléletébe helyezzük el.

B. Carr (Same As It Never Was: Masculinity and Identification in Feminism) a kötet zárótanulmányában végig vezet azon az úton, ami a következő kérdésekkel írható le. Hogyan lehet a férfiak és nők elkülönültségétől eljutni a „lehetetlen közelségéhez”? Miként kerülhettek a feminizmuson belülről a férfiak? Itt a férfigutatások és a feminista elmélet és gyakorlat harmonizálási kísérletének lehetünk olvasói. Carr szerint hiba lenne a feminizmust továbbra is a nők identifikációjára egyszerűsíteni. A women studies-ban a „közelség” módszertanilag adott, hisz a pszichikus folyamatok és az intézményi történések nem szemléletes kapcsolatait tárja fel. Így értelmezve a feminista elmélet óhatatlanul a maskulinitás tükrében való megjelenítést hozza magával. Tekintettel arra, hogy a feminizmust nem lehet s talán nem is kell leválasztani a szexuális megjelenítéstől, mondhatjuk: a feminizmus tulajdonképpen a politikai identifikációk egy speciális halmazát – férfiak és nők – kódolja be úgy, hogy a továbbiakban ezekről a kategóriákról mint alapvető és kizárólagos horizontokról gondolkodunk.

(*Nancy Lesko [ed]: Masculinities at School. Thousand Oaks, SAGE, 2000. 360 p.*)

Bojda Bea

NŐI EMLÉKEZET ÉS TÖRTÉNELEM

A 2006-ban, Pető Andrea és Bertejke Waaldijk szerkesztésében megjelent, *Teaching with Memories* címet viselő könyv nemzetközi szerzőgárda műve. Az alcím interdiszciplinaritást és női történeteket ígér, a megjelenést az ATHENA program (Advanced Thematic Network in European Women's Studies) tette lehetővé – tehát egy gyakorlati program írásbeli dokumentálásáról van szó. A program célkitűzése szerint különböző nemzetiségű, eltérő történelmi tapasztalatokkal rendelkező női sorsok, történetek feltárását kísérte meg, hogy mindez kiinduló támpontul szolgálhasson hasonló kutatásoknak, illetve felhasználható legyen – elsősorban a felsőokta-